

УДК 33(497.11 Ниш)(091)
930.255: 33(497.11 Ниш) "1930/1948"
Оригинални научни рад
DOI: 10.46793/Pescanik25.049A

Др Снежана Б. Алексић¹
Универзитет МБ (Београд)
Правни и пословни факултет
Србија

ЦРТИЦЕ ИЗ ЕКОНОМСКЕ ИСТОРИЈЕ ГРАДА НИША И НИШКОГ СРЕЗА СА ПОПИСОМ ГРАЂЕ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА БЕОГРАДА

Апстракт: Након кратког осврта на основне податке из економске историје Ниша, који су сагледани у широком временском обухвату од средњег века до времена које је уследило непосредно по окончању Другог светског рата, у раду је публикован попис грађе која се чува у Историјском архиву Београда, у фонду „Трговинска комора Београда”. Документа се односе на град и срез Ниш у времену од 1930. до 1948. године. Како економска историја града и среза Ниша, није довољно проучена, ови прворазредни извори који у себи садрже финансијске податке могу бити предмет анализа економских историчара, односно, побројана архивска грађа може допринети изучавању економске и привредне историје Ниша и Нишког среза у наведеном времену. Стога, попис докумената који је приређен у овом раду има за циљ да истраживачима економске и привредне историје Ниша укаже на постојање ове грађе, како би она, у неким наредним истраживањима била коришћена.

Кључне речи: Ниш, трговина, привреда, Краљевина, Југославија

Цртице из економске историје града Ниша и Нишког среза

Познато је да су Немањићи у средњовековној Србији трговцима гарантовали безбедност пословања, и да је то био један од разлога зашто је трговина у Србији унапредовала. Најзначајнији трговци били су Дубровчани, Млечани и Саси, који су за транспорт робе користили реке и „царске друмове” који су трасирани још у доба Рима и Византије.² „Друмове су се пружали од Београда

¹ snezanaaleksic3@gmail.com; Snežana B. Aleksić, MB University (Belgrade), Faculty of Business and Law, Serbia

² S. Srkulj, *Povijest srednjega vijeka za više razrede srednjih učilišta*, II izdanje, Zagreb, 1920, 329.

Бугарском шумом, које су се крсташи³ силно плашили, кроз Ниш, Софију, Пловдив у Цариград, а одвајао се пут Ниш – Лесковац – Врање – Скопље – Солун: од мора је ишао пут из Дубровника кроз Требиње, Фочу, Милешево на Косово и пут Скадра преко Далија, Св. Спаса, Призрена на Косово, а с Косова на Јањево, Ново Брдо и Врање”⁴

Крајем XIV века Турска је „царским друмом” отпочела своје освајачке походе. Ниш је током Турске владавине био значајан пункт на Цариградском друму, у попису града из 1498. године помиње се као поштанско-курирска постаја за промену коња.⁵ У путописима из средине и друге половине XVI века Ниш се помиње као место које је настањивао велики број трговаца: турских, дубровачких и других.⁶ Међутим, иако се налазио на главном путу, Ниш се није развијао. Путописци из XVII века говоре о постојању бројних трговаца у Нишу, али, и о запуштености града и његове околине.⁷

У XVIII веку Ниш је постао најважније царинско подручје на Цариградском друму за трговину са Аустријом. „Нишки ђумрук (царинарница) обухватао је Крушевац и Ужице, те је тиме у његовој надлежности био и трговачки пут између Сарајева и Видина. Иако је аустријска трговина била строго контролисана и није се могло све увозити, приход на нишком ђумруку је стално растао, тако да је 1731. године удвостручен. Како су приходи са царине нишког ђумрука потицали само од оне робе произведене на његовом тржишту, то указује на процват нишке чаршије”⁸

Током прве половине XIX века основ привреде Ниша чинили су углавном занати потребни да задовоље оријентални начин живота. Трговина је била усмерена према северу, Србији и Европи, где су извожене сировине. Интересантно је да су „због све веће употребе дувана били развијени и занати за његову производњу као и за израду прибора за коришћење. Почетком XIX века у Нишу је постојао и дуванцијски Еснаф. Дуван се продавао у посебним дуванцијским радњама заједно са пушачким прибором. Могао се купити и на вашарима по Србији, које су нишки трговци и занатлије посећивали, затим од торбара (страних трговаца) који су долазили у Ниш и других трговаца. Занатом и трговином бавили су се Турци, Јевреји, Јермени и грчко–цинцарско становништво груписани по

³ „У време крсташких похода са војском, која се кретала Цариградским друмом, ишли су и угарски трговци обављајући трговачке послове. Како бележе немачки извори, у Нишу су, за време трећег крсташког похода 1189. г., боравили бројни трговци који су пратили војску Фридриха I Барбаросе. На тргу у Нишу продавали су робу са Запада”. Б. Андрејевић, „Угарска трговина у Нишу (XI и XII в.)”, у: *Енциклопедија Ниша, Историја*, Градина, Ниш, 1995, 300.

⁴ S. Srkulj, *nav. delo*, 329, f. 1.

⁵ Д. Ж. Мирчетић „Цариградски друм”, у: *Енциклопедија Ниша, Историја*, Градина, Ниш, 1995, 318.

⁶ О. Зиројевић, „Putopisi u ogledalu deftera”, *Prilozi za Orijentalnu filologiju*, XVI–XVII, Sarajevo, 1970, 131.

⁷ V. Babić i dr., *Historija naroda Jugoslavije*, knj. II, Zagreb, 1959, 524.

⁸ Д. Ж. Мирчетић, *nav. дело*, 318.

градским четвртима – махалама. Срби су постепено почели да се укључују у те послове, да би их после ослобођења од Турака потпуно преузели”⁹

После ослобођења од Турака 1878. године, за Ниш почиње нова епоха. Посебан развојни подстрек представља изградња пруге Београд–Ниш, која је пуштена у рад 1884. године. У своју новију историју (крај XIX и почетак XX века), „Ниш је ушао са готово чистом српском популацијом, која је остала у Нишу из времена турске владавине, али са једним мањим бројем досељених Срба из северних и нешто мање из јужних новоослобођених крајева Србије. Ситна робна производња и тржишна привреда карактерисале су Ниш као град мале привреде (занатство и трговина). Мале занатске и трговинске радње биле су типична привредна структура Ниша тог доба”¹⁰

Крајем XIX и почетком XX века привреда у Краљевини Србији почивала је на пољопривреди, на трговини и занатима, док је у овом времену индустрији била у развоју. „Трговина је имала широку и моћну организацију, и све до Светског рата утицај трговачког капитала остао је доминантан. Трговачки капитал држао је у својим рукама Народну банку, већи део београдског новчарства, добар део индустрије и један део занатства. Закон о радњама (1910) поставља на нову основу организацију трговине, а на чело организације, као првостепена обртна власт, долази Трговачка комора”¹¹

Велики рат нанео је непроцењиву штету Краљевини Србији. Трговачка комора у Београду отпочела је свој послератни рад у децембру 1918. године, но, иако је Комора улагала значајне напоре да се проблем репарација пострадалих српских трговаца повољно реши, трговци нису добили ни 1% обештећења.¹² Трговачка комора Београда је непосредно после Великог рата, неко време, наступала и као репрезент привреде целе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца¹³ (даље: Краљевина СХС).

Упоредо, у новоствореној Краљевини СХС решавано је уставно питање.¹⁴ По доношењу Устава 1921. године уследило је унутрашње уређење Краљевине СХС. Предлог покрајинске административне организације из Нацрта Устава из 1920. године¹⁵ о подели Краљевине у дванаест покрајина није заживео, већ је

⁹ Љ. Тојага-Васић, „Дуван и Ниш у 19. веку”, у: *Зборник Народној музеја Ниш*, бр. 16–17, Ниш, 2008, 123–124.

¹⁰ Д. Кулић, *Окружни суд у Нишу 1878–2000*, књ. 1, Окружни суд, Ниш, 2001, 47.

¹¹ А. Белић и др., *Београд*, Балкански институт, Београд, 1940, 199.

¹² В. Чубриловић (ур.), *Историја Београда*, књ. 3, Просвета, Београд, 1974, 201–202.

¹³ Више в.: S. Đurović, „Da li su postojale ekonomske granice unutar Jugoslovenskog istorijskog prostora 1918–1914?”, *Istorija 20. veka*, 1–2, Beograd, 1992, 111–124.

¹⁴ Доношењу Устава претходили су избори посланика за Уставотворну скупштину Краљевине СХС, који су одржани 28. 11. 1920. („Избори посланика за Уставотворну скупштину”, *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 195 од 6. 9. 1920, 1–6) потом је Уставотворна скупштина конституисана 12. 12. 1920, и коначно, 28. јуна. 1921. године донет је (Видовдански) Устав Краљевине СХС.

¹⁵ Више в.: J. Смодлака, *Нацрт Југословенској уставу*, Загреб–Београд, 1920; S. Jovanović, *Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1924.

Уредбом о подели земље на области¹⁶ Краљевина СХС 1922. године територијално подељена на 33 области.¹⁷ Једна од тих области била је Нишка област, она је настала спајањем ранијих округа Нишког и Пиротског и срезова Лесковачког и Власотиначког који је раније био у Врањском округу. Седиште јој је било у Нишу. Нишка област је постојала до 1929. године, када је укинута, те је већи део ове области укључен у састав Моравске бановине, док је мањи део, који су чинили Лесковац и Власотинце, прикључен Вардарској бановини.¹⁸

По доношењу Устава 1931. године,¹⁹ Краљевина СХС преименована је у Краљевину Југославију. Уставом је дефинисано девет управних области – бановина које су пре тога биле одређене Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја.²⁰ Бановине су административно подељене на срезове, а ови су се састојали од општина²¹ које су представљале самоуправна тела.²² Град Ниш је био седиште Моравске бановине.

У Адресару Краљевине СХС за 1927. годину²³ забележено је да је Ниш био самоуправна варошка општина, седиште среза, у коме је радио првостепени суд и финансијска управа. У граду су постојали духовни и шеријатски суд, православна, евангелистичка и муслиманска црква, трговачка школа, гимназија и женска гимназија. Радила је болница и казнени завод. Становника је било 27.975. У граду су привређивали:

Лекари 38, марвени лекари 1, адвокати 10, абације 18, агентуре 7, апотеке 6, бачвари 7, банке 22, бербери 21, трговина дојама 4, болнице 6, трговина брашном 4, бравари 11, брусионике 1, циглане 4, ћурчије 12, часовничари 5, четкари 1, деликатесне радње 2, дрогериије 2, трговине дрветом 4, електричне централе 2, електротехничке трговине 5, трговине галантеријском робом 13, гостионице 127, грађевинска предузећа 6, трговине грађевинским материјалом 9, производња гвоздене робе 2, гвожђарске радње 20, фабрике хартијских

¹⁶ „Уредба о подели земље на области”, *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 92, 28. 4. 1922, 1–2.

¹⁷ Више в.: Ј. Смодлака, *нав. дело*.

¹⁸ О Моравској и Вардарској бановини више в.: В. Манакин, *Алманах Краљевине Југославије*, свезак IV, 1929–1931, Загреб, 1932, 567–648.

¹⁹ Октоисани или Септембарски устав.

²⁰ „Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја”, *Службене новине КЈ*, бр. 232, 04. 10. 1929.

²¹ Нишки срез чиниле су општине: Велико-вртопска, Велико-крчимирска, Вртишка, Габровачка, Горњо-барбешка, Горњо-матејевачка, Горњо-међуровачка, Гркињска, Доњо-душничка, Доњо-матејевачка, Доњо-студенска, Јелашничка, Каменичка, Кнез-селска, Крављанска, Личка, Малошишка, Малчанска, Миљковачка, Нишка Бања, Ново-селска, Ореовачка, Островичка, Поповачка, Првокутинска, Прокопокутинска, Русинска, Сићевачка, Трупалска, Хумска, Чагровачка. Виктор Манакин (ур.), *Алманах Краљевине Југославије*, свезак IV, 1929–1931, 559–600.

²² Уставом КЈ из 1931, чл. 96 и 97 дефинисане су Општинске надлежности. – „Устав”, *Службене новине КЈ*, бр. 207, 9. 9. 1931 – додатак.

²³ *Адресар Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца за индустрију, обрћу, трговину и пољопривреду*, Београд, 1927, 871.

кеса 3, хемијске фабрике 1, хемијски производи 9, хотели 8, трговине играчака 4, инжињери 18, извоз и увоз 9, трговине јајима 1, јорганције 2, јувелири 2, каменоресци 4, фабрика капа 2, казанције 8, књиговесци 1, књижаре 6, фабрика кофера 1, колари 4, трговине колонијалне робе 176, велетрговине колонијалне робе 3, конопљана индустрија 1, ковачи 11, кожарске трговине 23, фабрика коже 1, фабрика кожне робе 1, трговине кратке робе 19, кројачи 10, кројачице 1, лимари 12, ливница 1, лончари 3, трговине мануфактурне робе 94, фабрика масти за обућу 1, фабрика машина 1, трговине машинама 3, машинско-браварске радионице 6, мењачнице 12, месари 10, мешовита роба 23, производња металних погребних сандука 15, млинови 6, модисткиње 7, молери 6, надгробни споменици 1, фабрике намештаја 4, трговине намештаја 5, новине и часописи 3, ножари 1, обавештајни завод 1, обућари 39, опанчари 19, фабрике памучне робе 2, папуције 3, пецаре ракије 1, пекари 39, стоваришта пива 6, пиваре 1, плетионице 1, трговине поврћа 3, претискарнице 1, превозна средства 2, пушкари 1, фабрике сапуна 3, сарачи 1, трговине семења 1, фабрике сита 1, стаклари 6, трговине стакларије и порцуланске робе 12, старинари 4, сточни трговци 5, столари 17, столарске радионице 3, фабрике шамија 2, трговине шећерне робе 9, трговине шешира 1, шпедитери 1, точење шпиритузних пића 24, фабрика шпиритуса 1, штампарије 2, технички биро 1, токари 1, фабрике трикотаже 1, фабрике уметног цвећа 1, велепоседници 2, трговине вина 7, воскари 7, трговине вуне 1, задруге 3, трговине земаљских производа 42, зидари 1, златари 1, зуботехнички атеље 1, житарске радње 6, трговине животних намирница 5.²⁴

Из овог пописа недвосмислено се може закључити да је доминантан удео у укупној привреди Ниша заузимала трговина коју следе занати, те индустријска (фабричка) производња. Изузетно је заступљено угоститељство (гостионице и хотели), што упућује на то да је Ниш у датом времену био привредно средиште у које су људи долазили ради обављања посла, и у граду одседали. Уз то, у попису су наведена имена власника привредних субјеката, те се на основу тога може закључити да је привреда Ниша почивала на приватном капиталу, односно, да је предузетништво било изузетно заступљено. Речено потврђује и десет година касније објављен списак власника чековних рачуна,²⁵ у коме је међу 151 чековним рачуном доминантан приватни (предузетнички) сектор.

Други светски рат донео је нова разарања, а након рата уследила је трансформација државе и друштва. Комунизам у послератној Југославини, волшебено смењује предратни капитализам. Државним интервенционизмом долази до

²⁴ Исто, 871–877.

²⁵ Поштанска штедионица, *Списак власника чековних рачуна*, Београд, 1937, 203–206.

масовне прерасподеле приватног капитала у општенародну имовину, потом у друштвену својину, а предузетништво, као философија економије капитализма, сасвим је угашено.

Попис грађе Историјског архива у Београду

У Историјском архиву Београда (даље: ИАБ), у фонду „Трговинска комора у Београду” (даље: ф. 509), похрањена су документа настала у вези са радом Трговинске коморе у времену од њеног настанка 1910. године до престанка рада 1948. године. Фонд је несређен, па се отуда не може извести тачан закључак о укупној количини грађе коју чине: регистри, деловодници, књиге записника, преписке, спискови, молбе, решења, досијеи радњи итд. У грађи постоје документа која се односе на некадашњу Нишку област (град Ниш, град Пирот, Нишавски срез, Царибродски срез, и др.). У овом раду приређен је попис једног дела постојећих докумената и њихових сигнатура (кутија 41 и кутија 103, даље: к. 41, к. 103), који се односе на град Ниш и срез Нишки, из времена Краљевине Југославије и времена које је уследило непосредно по окончању Другог светског рата. Попис је приређен са циљем да научној и стручној јавности укаже на постојање ове грађе. Како Економска историја града и среза Ниша, (као ни Краљевине Србије, Краљевине СХС, потом и Краљевине и СФР Југославије) није довољно проучена, ови прворазредни извори који у себи садрже финансијске податке могу бити предмет анализа економских историчара. Уједно, побројана архивска грађа може значајно допринети изучавању привредне историје Ниша и Нишког среза.

1. ИАБ, ф. 509, к. 41, предмет 1 (88+2 листа), 1930–1937. година:
 - Преписка око оснивања испоставе Трговинске коморе у Нишу.
 - Записник са свечане оснивачке седнице.
 - Записник са конференције привредника после свечане седнице.

2. ИАБ, ф. 509, к.103, предмет 1 (72+3 листова), 1932, 1935. година:
 - Правила Нишког трговачког удружења (штампано издање).
 - Правила Удружења трговаца за варош Ниш и срезове Нишки и Моравски (штампано издање, 1932. година).
 - Измене и допуне Правила Удружења трговаца за варош Ниш и срезове Нишки и Моравски.

3. ИАБ, ф. 509, к.103, предмет 7 (27+3 листова), 1933. година:
 - Записник од 13. фебруара 1933. године са редовне годишње скупштине угоститељског удружења за варош Ниш и срез Нишки.
 - Прорачун буџета Угоститељског удружења за варош Ниш и срез Нишки за 1933. годину.
 - Годишњи рачун Угоститељског удружења за варош Ниш и срез Нишки за 1932. годину.

- Записник од 26. марта 1933. године са прве редовне годишње скупштине Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
 - Завршни рачун за 1933. годину Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
 - Буџет за 1933. годину Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
4. ИАБ, ф. 509, к.103, предмет 8 (15 листова), 1934. година:
- Извештај са дневним редом за другу редовну годишњу скупштину Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки која је заказана за 25. март 1934. године
 - Записник од 25. марта 1934. године са друге редовне годишње скупштине Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
 - Завршни рачун Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки за 1933/34. годину.
 - Буџет за 1934. годину Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
5. ИАБ, ф. 509, к.103, предмет 9 (35+2 листа), 1935. година:
- Извештај са дневним редом за трећу редовну годишњу скупштину Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки, која је заказана за 3. март 1935. године.
 - Записник са треће редовне годишње скупштине Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки која је одржана 3. марта 1935. године.
 - Извештај Управног одбора Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки, поднет трећој редовној годишњој скупштини која је одржана 3. марта 1935. године.
 - Извештај Надзорног одбора Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки, поднет трећој редовној годишњој скупштини 3. марта 1935. године.
 - Завршни рачун Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки за 1934/35. годину.
 - Буџет за 1935. годину Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
6. ИАБ, ф. 509, к.103, предмет 10 (37+4 листа), 1936. година:
- Извештај са дневним редом за четврту годишњу скупштину Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки, која је заказана за 15. март 1936. године
 - Записник са четврте редовне годишње скупштине Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки, одржане 15. марта 1936. године.

- Извештај о раду Управног одбора Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки, поднет четвртој редовној годишњој скупштини одржаној 15. марта 1936. године.
 - Извештај о раду Надзорног одбора Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки, однет четвртој редовној годишњој скупштини, одржаној 15. марта 1936. године.
 - Завршни рачун Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки за 1935/36. годину.
 - Буџет за 1936. годину Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
7. ИАБ, ф. 509, к.103, предмет 11 (22+4 листа), 1937. година:
- Извештај са дневним редом за пету редовну годишњу скупштину Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки, која је заказана за 14. март 1937. године
 - Записник од 14. марта 1937. са одржане пете редовне годишње скупштине Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
 - Извештај о раду Управног одбора Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки, поднет петој редовној годишњој скупштини која је одржана 14. марта 1937. године.
 - Завршни рачун Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки за 1936/37. годину.
 - Буџет за 1937. годину Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
8. ИАБ, ф. 509, к.103, предмет 12 (28+5 листова), 1938. година:
- Извештај са дневним редом за шесту редовну годишњу скупштину Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки, која је заказана за 27. март 1938. године.
 - Записник са шесте редовне годишње скупштине Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки која је одржана 27. марта 1938. године.
 - Извештај о раду Управног одбора Удружења Трговаца за варош Ниш и срез Нишки, поднет шестој редовној годишњој скупштини која је одржана 27. марта 1938. године.
 - Завршни рачун Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки за 1937/38. годину.
 - Буџет за 1938. годину Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
9. ИАБ, ф. 509, к.103, предмет 13 (139+4 листа), 1938, 1939. година:
- Извештај са дневним редом за седму редовну годишњу скупштину

Удружења трговаца за варош ниш и срез Нишки, која је заказана за 23. април 1939. године. Пошто је ова скупштина због нереда прекинута, Управа Удружења је поново сазвала скупштину за 21. мај 1939. године.

- Записник од 21. маја 1939. године са седме редовне скупштине Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
- Извештај о раду Управног одбора Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки, поднет седмој редовној годишњој скупштини која је одржана 21. маја 1939. године.
- Решење Краљевске банске управе којим се поништава рад редовне годишње скупштине одржане 21. маја 1939. године.
- Жалба на решење Краљевке банске управе Моравске бановине у Нишу.
- Преписка у вези Одлуке банске управе о поништењу рада редовне годишње скупштине која је одржана 21. маја 1939. године.
- Завршни рачун Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки за 1938/39. годину.
- Буџет Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки за 1939. годину.

10. ИАБ, ф. 509, к.103, предмет 14 (57+7 листова), 1940. година:

- Записник од 28. јануара 1940. године са ванредне скупштине Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
- Извештај о раду Комесара Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки, поднет ванредној скупштини која је одржана 28. јануара 1940. године.
- Извештај са дневним редом за осму редовну годишњу скупштину Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки, која је заказана за 31. март 1940. године.
- Записник са осме редовне годишње скупштине Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки, која је одржана 31. марта 1940. године.
- Извештај о раду Управног одбора Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки, поднет осмој редовној годишњој скупштини дана 31. марта 1940. године.
- Жалба на закључак Скупштине Удружења трговаца од 1. априла 1940. године.
- Завршни рачун Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки за 1939/40. годину.
- Буџет Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки за 1940. годину.

11. ИАБ, ф. 509, к.103, предмет 17 (57 листова), 1945. година:
 - Записник од 4. марта 1945. године са заједничке седнице Управног и Надзорног одбора Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
 - Записник од 4. марта 1945. године са прве седнице Одбора делегата при Удружењу трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
 - Записник од 28. марта 1945. године са редовне седнице Одбора делегата Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
 - Буџет расхода и прихода Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки за 1945. годину који је усвојен 28. марта 1945. године на редовној седници Одбора делегата.
 - Завршни рачун Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки за 1944. годину, поднет Одбору делегата 4. марта 1945. године.
 - Преписка у вези избора чланова (делегата) за повереништво АСНОС-а при Удружењу.

12. ИАБ, ф. 509, к.103, предмет 18 (3 листа), 1946. година:
 - Завршни рачун Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки за мај–децембар 1945. године, који је Комора одобрила актом број 2138 од 4. фебруара 1946. године

13. ИАБ, ф.509, к 103, предмет 19 (16 листова), 1947. година:
 - Буџет расхода и прихода Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки 1947. године.
 - Завршни рачун Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки у Нишу за 1946. годину.
 - Преписка у вези избора чланова одбора делегата при Удружењу.

14. ИАБ, ф. 509, к.103, предмет 20 (7), 1948. година:
 - Записник од 30. јануара 1948. године са редовне седнице Одбора делегата Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
 - Буџет расхода и прихода за 1948. годину Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
 - Завршни рачун за 1947. годину Удружења трговаца за варош Ниш и срез Нишки.
 - Преписка у вези избора делегата за повереништво АСНОС-а при Удружењу.

Извори и литература

Архивска грађа:

Историјски архив Београда (ИАБ), фонд: Трговинска комора у Београду (509).

Литература:

Адресар Краљевине Срба, Хрваїа и Словенаца за индустрију, обрпй, йирйовину и йољойривреду. Београд, 1927.

Андрејевић, Борисав. „Угарска трговина у Нишу (XI и XII в.)”. У: *Енциклопедија Ниша. Истйорија.* Ниш: Градина, 1995. 300–301.

Ђurović, Smiljana. „Da li su postojale ekonomske granice unutar Jugoslovenskog istorijskog prostora 1918–1914?”. *Istorija 20. veka*, br. 1–2, Београд 1992, 111–124.

Zirojević, Olga. „Putopisi u ogledalu deftera”. *Prilozi za Orijentalnu filologiju*, XVI–XVII, Sarajevo 1970, 126–134.

Кулић, Димитрије. *Окружни суд у Нишу 1878–2000*, књ. 1. Ниш: Окружни суд, 2001.

Jovanović, Slobodan. *Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.* Београд, 1924.

Манакин, Виктор (ур.). *Алманах Краљевине Јуїославије*, свезак IV, 1929–1931. Загреб, 1932.

Мирчетић, Ж. Драгољуб. „Цариградски друм”. У: *Енциклопедија Ниша, Истйорија.* Ниш: Градина, 1995. 317–319.

Поштанска штедионица. *Сйисак власника чековних рачуна.* Београд, 1937.

Смодлака, Јосип. *Нацрпй Јуїословенскої усйава.* Загреб–Београд, 1920.

Srkulj, Stjepan. *Povijest srednjega vijeka za više razrede srednjih učilišta.* Zagreb, 1920.

Тојага-Васић, Љиљана. „Дуван и Ниш у 19. веку”. *Зборник Народної музеја Ниш*, бр. 16–17, Ниш 2008, 121–130.

Чубриловић, Васа (ур.). *Истйорија Београда*, књ. 3. Београд: Просвета, 1974.

Периодика:

Службене новине Краљевине СХС, 06. 09. 1920.

Службене новине Краљевине СХС, 28. 04. 1922.

Службене новине Краљевине Јуїославије, 04. 10. 1929.

Службене новине Краљевине Јуїославије, 09. 09. 1931.

Службене новине Краљевине Јуїославије, 04. 10. 1929.